

Valta, tulkinta ja eettisyys – historiantutkijan yhteiskunnallinen rooli

Arvio teoksesta Lidman, Satu, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.). *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 2017. 288 s. ISBN 978-952-495-442-6.

Reetta Humalajoki

Historiantutkimuksen eettisyys Suomessa

Miten menneisyyden henkilöitä voi kohdella kunnioittavasti? Kenellä on oikeus tuoda esille vaiettua historiaa? Kokoelmateos *Historiantutkimuksen etiikka* nostaa tutkimuseettiset kysymykset suomalaisen historiantutkimuksen keskusteluun ja laittaa lukijansa miettimään omia käytäntöjään ja lähtökohtiaan. Objektivisuus tunnustetaan yleisesti ongelmalliseksi ja haastavaksi asiaksi jopa ansioituneimmallekin tutkijalle. Harvemmin historiantutkijan roolista vallankäyttäjänä – henkilönä, joka muovaa yleisön näkemystä menneisyydestä ja samalla nykymaailmasta – keskustellaan näin perusteellisesti kuin tässä teoksessa.

Historian ja etiikan suhteessa ei ole kyse vain siitä, miten käsitys menneisyydestä rakentuu: vähimmäisvaatimuksena on historian olemassaolon ja merkityksen tunnustaminen ylipäätään. Historia on osoittanut, että yhtä lailla historiattomuus kuin historian haltuunotto vallankäytön välineeksi uhkaavat tasapainoista yhteiskunnallista kehitystä. (Anu Koskivirta & Satu Lidman, s. 21).

Anu Koskivirta ja Satu Lidman tuovat teoksen johdantoluvussa esiin tapoja, joilla historiallisia tulkintoja voi käyttää vallan välineenä. Historiantutkijalla on oma vastuunsa näiden tulkintojen luomisessa, mutta tutkimustyön mahdolliset jäljet jäävät usein joko taka-alalle tai unohduksiin. Koskivirran, Lidmanin ja Jari Eilolan toimittaman kokoelmateoksen tavoitteena on tuoda historiantutkijan vastuuseen liittyvät kysymykset etualalle, sekä pohtia tutkijoiden roolia ”inhimillisen elämän tulkkina.” (Koskivirta & Lidman, s. 7) Se pohjautuu vuonna 2015 Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella järjestettyyn seminaariin, joka toi yhteen tutkijoita, jotka keskittyvät erityistä sensitiivisyyttä vaativiin historioihin.

Tutkijalle omien lähestymistapojen ja metodien eettisyys on keskeinen kysymys tutkimusta suunniteltaessa ja myös rahoittavat tahot vaativat yhä useammin kirjallista selontekoa eettisyydestä. Esimerkiksi *European Research Council* (ERC) vaatii hakijoita täyttämään eettisten kysymysten *Ethics issues table* (EIT)-taulukon (). Suomen Akatemia kertoo nettisivuillaan sitoutuvansa Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) ohjeisiin, mutta kuten kirjassa todetaan, TENK:in eettiset ohjeet ihmistieteiden tutkimusta varten eivät yleensä käytännössä sovellu historiantutkimukseen. Kirjan lähtökohtana on Jorma Kalelan ajatus siitä, että hyvä historiantutkimus on eettisesti perusteltavista valinnoista koostuva prosessi. Historiantutkijat Suomessa ovat siis toki pohtineet eettisiä kysymyksiä jo pitkään. Vastaavaa monen historiantutkijan kokemusten pohjalta koottua kokoelmateosta tutkimuseettisyydestä ei ole kuitenkaan Suomessa aiemmin julkaistu. *Historiantutkimuksen etiikka* on näin ollen kaivattu keskustelunavaus.

Yleiset eettiset ohjeet voivat turhauttaa historiantutkijan. Esimerkiksi haastattelututkimuksessa TENK:in ohjeet ohjeistavat lähtökohtaisesti salaamaan kaikki henkilötunnisteet. [1] Historiantutkimukselle henkilötiedot voivat kuitenkin olla oleellinen osa tulkintaa. *Historiantutkimuksen etiikan* käytännöllinen lähestymistapa on näin ollen erityisen kiitettävä, koska se tuo esille erilaisia tapoja, joilla tutkijat ovat ratkoneet eettisiä pulmia omassa työssään. Johdanto avaa kahteen osaan jaetun kirjan, ja teoksen lopussa on perinteiseen tapaan kokoava ja keskusteleva päätäntö. Osan neljä lukua käsittelevät tutkimuseettiikkaa yleisemmällä tasolla ja toisen osan viisi kirjoittajaa peilaavat kysymyksiä eettisyydestä omaan tutkimustyöhönsä tapauskohtaisesti. Lähes kaikki kirjoittajat pohtivat avoimesti työnsä eettisyyttä, metodeja ja ongelmakohtia.

Kirjassa on mukana myös kahdeksan tutkijoiden laatimaa näkökulmalaatikkoa, jotka avartavat kirjan tarjoamia perspektiivejä entisestään. Ensimmäisen osan laatikot tarjoavat tietoa käytännön haasteista ja lainsäädännöstä esimerkiksi henkilötietojen suoja-aikoihin ja plagiointiin liittyen. Toisen osan näkökulmalaatikoissa käsitellään esimerkiksi stereotyyppisiä, propaganda ja väkivaltaa. Tämän tyyppisiä aiheita on huomioitava tutkimustyössä, vaikka niiden käsittelyyn ei voidakaan antaa tarkkoja ohjeita.

Luvut ja laatikot yhteen laskien, kirjassa on mukana 17 tutkijan näkemyksiä tutkimuseettisyydestä. Metodien ja lähtökohtien kirjo osoittaa sen, kuinka subjektiivista eettisten ratkaisujen tavoittelu tutkimustyössä on. Vaikka Jari Eilola päätesanoissaan hahmottelee joitakin yleisiä ohjenuoria, kirjan perimmäinen sanoma tuntuu olevan, että jokaisen on itse pääteltävä, miten rakentaa oma tutkimusprojektinsa mahdollisimman eettisesti.

Henkilötietoja vai ei?

Yksi kirjan keskeisimmistä kysymyksistä liittyy tutkittavien henkilöiden sekä heidän mahdollisten jälkeläistensä yksityisyyden suojaan. Valtaosa luvuista kommentoi jollakin tavalla henkilötietoja ja tunnistettavuutta. Kirsi Vainio-Korhonen ja Pirita Frigren pohtivat omissa luvuissaan henkilötietojen paljastamisen tarpeellisuutta. Molemmat painottavat, että henkilötietojen juridisen tietosuoja-ajan loppuminen ei ole itsessään riittävä peruste henkilötietojen jättämiselle lopulliseen tutkimustekstiin.

Vainio-Korhonen kritisoi luvussaan muutamia populaarihistorian kirjoja, jotka käsittelevät herkkiä tai arkaluontoisia aiheita ja paljastavat tutkittavien henkilötietoja, vaikka tiedot eivät edistä historiallisen ajankohdan tulkintaa millään tavalla. Näissä tapauksissa yksityiset tiedot ja tarinat – esimerkiksi eläimiin sekaantumisesta – tuovat historian skandaalit esille lukijoiden tirkisteltäviksi. Kuten Vainio-Korhonen huomauttaa, myös kuolleilla on oikeus ihmisarvoon, jota tutkijan tulee kunnioittaa. Frigren puolestaan alleviivaa, että historiallisia tapahtumia tulee perusteellisesti kontekstualisoida omaan ajankohtaansa ja kulttuuriinsa, esimerkiksi avaamalla lukijalle nykyisten ja menneiden moraalikäsitteiden eroja.

Toisaalta jos historiantutkijat jättävät aina henkilötiedot ja yksityiskohdat julkaisuistaan pois, saattaa myös moni jälkeläinen jäädä ilman tietoa sukunsa historiasta. Näin huomauttaa aviottomien lasten elatuksen historiaa tutkinut Pasi Saarimäki, joka on saanut monelta jälkeläiseltä kiitosta tekemänsä tutkimuksen tarjoamasta tiedosta. Tutkijalla on tarvittavat taidot etsiä ja tulkita tietoa, jota monella jälkeläisellä ei välttämättä ole. Myös tiedon tuominen yleiseen tietoisuuteen on tärkeä osa tutkijan työtä.

Anonymisoinnilla voi olla myös esineellistä vaikutus. Se voi jopa luoda vaikutelman, että käsiteltävä aihe on häpeällinen. Tätä pulmaa pohtivat muun muassa Riikka Miettinen sekä Mona Rautelin. Miettisen viitekehyksenä on itsemurhien historian tutkimus, kun taas Rautelin keskittyy piiloraskauksiin ja lapsenmurhiin. Piiloraskauksien historian tutkiminen asettaa kyseenalaiseksi myös nykypäivänä lapsenmurhasta annettuja tuomioita tuomalla esille historiallisia tapauksia, jossa nainen ei ole tiennyt olevansa raskaana. Näin ollen laajempi tietoisuus piiloraskauksien historiasta voisi vaikuttaa jopa nykyiseen lainsäädäntöön. Jos historian tuntemus voi edesauttaa nykyisten ongelmakohtien korjaamista, voi tämän esille tuominen olla jopa tutkijan velvollisuus. Vaikka aiheet ovat herkkiä, kirjoittajat pohtivat myös henkilöhistorioiden ja -tietojen paljastamisen mahdollisia voimaannuttavia vaikutuksia.

Keskeinen kysymys tuntuukin olevan, kuten Miettinen esittää, kumpi on pahempaa – kertominen vai kertomatta jättäminen? Tähän kysymykseen kirja ei tarjoa valmista vastausta, koska sellaista ei ole. Joissakin tapauksissa paras ratkaisu on täysi anonymisointi. Toisaalta osittaisten tietojen, kuten iän tai ammatin, esille tuominen tai jopa täysi tunnistettavuus voi olla kunnioitavampi lähestymistapa. Kirja ei siis pyri määräämään tarkkoja ohjeita vaan laatimaan ohjenuoria ja avaamaan kysymyksiä joiden kautta jokainen voi laatia omassa tutkimuksessaan tai oman tutkimuksensa kannalta parhaat ratkaisut.

Tutkimus sisä-/ulkopuolisena

Moni artikkelikokoelman kirjoittajista muistuttaa eettisyyden lähtevän lähdekritiikin perusteista. Tutkijan tulee aina avata omat päättelymenetelmänsä ja roolinsa aineiston tulkinnassa mahdollisimman selkeästi. Joissakin tapauksissa tutkija voi kokea velvollisuudekseen tuoda esille vaikeita aiheita. Kuten Lidman ja Koskivirta toteavat: ”Historiantutkijan ei tarvitse vaieta ahdistavien tai muista syistä vaikeiksi koettujen aiheiden äärellä – ellei tämä ole tietoinen eettinen valinta. Hänellä on oikeus toimia yhteiskunnallisena äänitorvena, olkoonkin, että sieltä kantautuu totuuden sijaan

tulkinta.” (s. 25) On hyvä muistaa, että tutkijan suhde aineistoon omalta osaltaan määrittelee, mitä hän kokee velvollisuudekseen.

Teos lähestyykin tutkimustyötä tulkintojen tekemisenä eikä objektiivisen ”totuuden” löytämisenä. Se myös painottaa tutkijan velvollisuutta esitellä, miten kirjoittaja on päätenyt tulkintoihinsa. Kirjassa tehdään eittämättä selväksi, ettei yksikään tutkija ole objektiivinen. Se, *millä tavalla* tutkijan oman tausta voi vaikutuksista tutkimuksen tekoon jää vähemmälle huomiolle. Olisin toivonut teoksen kirjoittajilta vielä vahvempaa esimerkeillä havainnollistamista siitä, miten tutkijan tausta ja kokemukset voivat vaikuttaa aineiston tulkintaan.

Kaipasin kirjaan myös syvällisempää keskustelua tutkijan suhteesta tutkittaviin, vaikka tutkijan rooli vallankäyttäjänä tuodaan esille jo johdannossa. Ainoastaan yksi kirjan luvuista keskittyy vähemmistöhistoriaan. Panu Pulman luku, ”Entä jos he eivät halua, että heidän historiansa kirjoitetaan?” kuvailee *Suomen romanien historia* -teoksen tekoa ja siihen liittyviä eettisiä kysymyksiä. Pulma siteeraa kirjassaan saamelaisen kulttuurin professori Veli-Pekka Lehtolaa, mutta esimerkiksi saamelaishistorian tutkimuksesta ei ole lukua kirjassa. Pulman luku viittaa aiempaan romanihistorian tutkimuskirjallisuuteen ja eettisesti kyseenalaisiin tapoihin, joilla romaneja ja romaniyhteistöjä on aiemmassa tutkimuksessa usein kuvattu.

Pulman kuvaama hanke käynnistyi Romaniasiain neuvottelukunnan toimeksiannosta vuonna 2007 ja toteutettiin yhteistyössä eri romanijärjestöjen kanssa. Suurin osa mukana olleista tutkijoista eivät olleet romaneja, mutta romaniyhteisön jäsenet osallistuivat muun muassa muistitiedon keräämiseen projektia varten. Toteuttamalla hanke tiiviissä yhteistyössä tutkittavan yhteisön kanssa vältettiin monet eettiset kompastuskivet, joita tutkijat yleensä kohtaavat tutkimalla vähemmistöryhmiä niiden ulkopuolelta.

Mitä eroa on sillä, tekeekö tutkimusta yhteisön jäsenenä vai ulkopuolisena? Minkälaisia erilaisia lähestymistapoja tutkimus näissä tapauksissa vaatii ollakseen eettistä? Pulman luvussa on oleellisia huomioita, mutta se tarjoaa varsin lyhyen katsauksen tärkeään eettiseen kysymykseen tutkimuksen teosta tutkittavan ryhmän sisä- tai ulkopuolelta. Jorma Kalela on avannut näitä kysymyksiä omassa tutkimustyössään, etenkin vuoden 1986 paperiliiton historiassaan. [2] Tämänkin vuoksi on yllättävää, ettei tutkijan positionaalisuutta tutkittavien suhteen käsitellä laajemmin tässä kokoelmateoksessa.

Pirita Frigren muistuttaa omassa luvussaan, että historian tulee pyrkiä ”kuvaamaan menneisyyttä kaikessa moninaisuudessaan ja moniäänisyydessään” (s. 56), mutta kokonaisuutena teos keskittyy suomalaiseen valtaväestöön liittyvään tutkimukseen – vaikkakin monin paikoin yhteiskunnan marginaaleihin. Ottaen huomioon yhteiskunnan moninaisuuden, myös eri ryhmien välisten valtarakenteiden vaikutuksia tutkimukseen olisi voinut käsitellä syvällisemmin.

Suomen historia keskiössä

Historiatutkimuksen etiikka keskittyy lähinnä Suomen historiaan ja valtaväestöön ja siitä myös puuttuvat esimerkiksi etnisiin vähemmistöihin kuuluvien tutkijoiden äänet. Tämä herättää kysymyksen siitä, kuinka erilaiset äänet tulevat suomalaisen

historiantutkimuksen piirissä kuuluviin. En kuitenkaan halua millään tavalla vähätellä kirjan toimittajia tai tekijöitä tällä huomiolla. Heistä jokainen jakaa syvällisesti pohdittuja ja avoimia huomioita omasta työstään lukijoille ja jokaisen panos on tärkeä. Mona Rautelin huomauttaa luvussaan, että tutkijoilla voi olla eettinen velvollisuus vaikuttaa yhteiskunnan epäkohtiin. Eikö historian tutkijoilla näin ollen ole myös velvollisuus pohtia tutkijayhteisön avoimuutta? Eikö meidän pitäisi opetuksen ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen kautta varmistaa, että tutkijan uran ovet ovat avoinna mahdollisimman monelle?

Reima Välimäen inkivisiittoreiden ja sorron tutkimusta käsittelevää lukua lukuun ottamatta kirja keskittyy lähinnä Suomen historiaan. Kirja voisikin tarjota enemmän tukea myös yleisen historian haasteisiin. Yleisestä historiaa tutkivat kohtaavat monella tapaa samanlaisia ongelmia, mutta maantieteellinen välimatka, etäisyys aineistoon sekä kulttuuriset ja kielelliset erot tuovat mukanaan omat tutkimuseettiset haasteensa. Suomen historian kontekstissa kirja tarjoaa kiinnostavia huomioita suhteessa tutkittavien jälkeläisiin. Tilanne on kuitenkin erilainen, kun tutkimuskohde sijaitsee etäällä. Esimerkiksi oma tutkimukseni sijoittuu 1900-luvun jälkipuoliskon Pohjois-Amerikkaan. Käytän tutkimuksessani muistitiedon metodologiaa, mutta yhteiskunnallinen vaikuttaminen ja tutkimustulosten jakaminen on haastavaa eri mantereelta käsin.

Jari Eilola tunnustaa kirjan rajoitteet päätesanoissaan; keskittyminen konkreettisiin tutkimuskokemuksiin on toki käytännönläheistä, mutta samalla myös suppea lähestymistapa. Eilola tarjoaa joitakin yleisiä ohjeita siitä, mitä historian tutkimusta tehdessä kannattaisi ottaa huomioon. Näihin kuuluu muun muassa tutkimuksen sijoittaminen tutkittavien sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin, velvollisuus tehdä oikeutta tutkittavia kohtaan, vain tarpeellisten tietojen paljastaminen hankalia aiheita tutkittaessa, lähteiden ja niiden puutteiden huomioon ottaminen sekä eettisyyden pohtiminen läpi tutkimusprosessin. Nämä ohjeet ovat varsin kattava koonti kirjan annista, mutta tässäkin Eilola muistuttaa, että niiden soveltaminen on aina tapauskohtaista.

Tärkeä keskustelunavaus

Historiantutkimuksen etiikka osoittaa, että eettisyyden pohtiminen ei ole tutkijalle tarpeeton lisähuoli. Päinvastoin – eettiset kysymykset ovat keskeisiä koko prosessille. Omaksumalla eettisen lähestymistavan voi myös tehdä parempaa tutkimusta. Kuten Eilola sen päätesanoissaan ilmaisee: ”Kaikilla meillä on ihanteemme ja arvomme, joiden perusteista voidaan ja tuleekin keskustella ja jotka ohjaavat toimiamme ja tekojamme.” (s. 232). Tämän tunnistaminen ei ainoastaan tee tutkimustyöstämme eettisesti kestävämpää, se myös avaa työtämme laajemmalle lukijakunnalle.

Historiantutkimuksen etiikka ei ole tyhjentävä katsaus aiheeseen eikä tarjoa valmiita ratkaisuja kenellekään, eikä se tähän myöskään pyri. Kirja onnistuu kuitenkin tavoitteessaan herättää monenlaisia tutkimuseettisiä kysymyksiä ja tuoda yhteen useita niihin liittyviä näkökulmia. Luettuani kirjan jäin itse pitkään miettimään parhaita tapoja kirjoittaa etenkin arkaluontoisista tai kiistanalaisista aiheista kunnioittavasti. Tutkimusetiikka on niin laaja aihealue, että yksiin kirjan kansiin ei voi mitenkään

sisällyttää kaikkia näkökulmia tai lähestymistapoja. Toivottavasti kirjan julkaisun myötä yhä useampi Suomessa työskentelevä historiantutkija jatkaa keskustelua etiikasta ja tutkimuseettisistä kysymyksistä.

PhD Reetta Humalajoki toimii tutkijatohtorina John Morton –keskuksessa, Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitoksella Turun yliopistossa.

Viitteet

[1] TENK, Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä, <http://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakoarviointi-ihmistieteissa> [Haettu 17.12.2018]

[2] Kalela 1986 sekä 1981.

Kirjallisuus

Kalela, Jorma. 1981. *Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906–1981*. Helsinki: Paperiliitto.

Kalela, Jorma. 1986. *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*. Helsinki: Paperiliitto.